

Երևանի պետական համալսարան

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿԻՉԱԿԵՏՈՒՄ

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2015

ՀՏԴ- 316:94(479.25)

ԳՄԴ- 60.5+63.3(5Հ)

Ց 337

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը*

Ց 337 Ցեղասպանությունը հասարակագիտական վերլուծությունների կիզակետում: Հոդվածների ժողովածու / Ա. Ե. Մկրտիչյանի գիտ. խմբագրությամբ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, 188 էջ:

Գրքում ներկայացված են ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դասախոսների հոդվածները, որոնցում քննարկվում են Հայոց ցեղասպանության հետ առնչվող մի շարք հիմնախնդիրներ: Սոցիոլոգիական տեսանկյունից ցեղասպանության համատեքստում դիտարկվում են հայի ինքնության քաղաքականությունը, հիշողության մշակույթի յուրահատկությունը, հայկական սփյուռքի առանձնահատկությունները, ցեղասպանության ճանաչման հեռանկարները, Հայաստանի իմիջի ձևավորման խնդիրները, ազգային անվտանգության սպառնալիքները և այլ հիմնահարցեր:

Գիրքը նախատեսված է Հայոց ցեղասպանության հիմնախնդիրներն ուսումնասիրող մասնագետների, ուսանողների և հանրության լայն շրջանակների համար:

ՀՏԴ 316:94(479.25)

ԳՄԴ 60.5+63.3(5Հ)

ISBN 978-5-8084-1982-7

© ԵՊՀ հրատ., 2015
© Հեղ. խումբ, 2015

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ս. Կ. Սաղաթեյան

Ի՞նչ է ցեղասպանությունը. սոցիոլոգիական մոտեցում..... 5

Հ. Ռ. Վերմիշյան

XX դարասկզբի հայի ճգնաժամային ինքնությունը. սոցիոլոգիական անդրադարձ հայոց ցեղասպանության պատմական հիմնահարցին..... 24

Հ. Է. Սահակյան

Հայոց ցեղասպանության հիշողությունը սոցիալ-պատմական առանցքային իրադարձությունների համատեքստում 40

Ա. Ե. Մկրտիչյան

Հայոց ցեղասպանություն. անցյալի հիշողություններից դեպի ներկայի հիմնախնդիրներ 53

Հ. Է. Գևորգյան

Ցեղի պաշտպանությունը հիշողություններում..... 63

Լ. Հ. Հարությունյան

Հարյուր տարի անց. Մեծ Եղեռնի ճանաչման հեռանկարները 75

Ա. Ռ. Սահակյան

Մի քանի հարց դաժան վարքի պատճառագիտությանը..... 89

Ա. Ռ. Վարտիկյան

Հայկական հետցեղասպանական սփյուռքի առանձնահատկությունները..... 98

Մ. Հ. Անտոնյան

Ցեղասպանության որբերի հանդեպ հոգածության սոցիալական գիւր 120

Յու. Գ. Մելքունյան

Հիշել, պատժել, ներել, կանխել. ցեղասպանությունից 100 տարի անց 135

Ն. Ա. Մելքոնյան

Հայոց ցեղասպանության փաստը որպես գործոն ՀՀ իմիջի ձևավորման համատեքստում..... 147

Ա. Վ. Աթանեսյան

24-ից հետո. ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության սպառնալիքների ներքին և արտաքին աղբյուրները և գործոնները..... 158

Մ. Ի. Չապավսկայա

Ցեղասպանությունը էթնիկ և ազգային ինքնությունների փոխակերպումների համատեքստում..... 174

*ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի կիրառական
սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ
ք. գ. դ., պրոֆ. Ա. Վ. Աբանեսյան*

**24 -ԻՅ ՀԵՏՈՒ ՀՀ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ
ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ**

1991 թ. Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից 24 տարի անց ամբողջացել է նաև ապրիլի 24-ին պայմանականորեն ամրագրված, սակայն մշտապես հիշվող Հայոց Յեղասպանության 100-ամյակը: Այս իմաստով ՀՀ և համաշխարհային հայության համար կարևորագույն խնդիրներից է՝ ամբողջովին և կայուն սկզբունքով ապահովել Հայաստանի Հանրապետության շուրջ կառուցվող ազգային անվտանգության պաշտպանությունը: Հայոց Յեղասպանության 100-ամյակը նաև պետք է լինի այն հանգուցային պատմական պահը, երբ անցյալ ուղու վերաիմաստավորումը հստակորեն բնութագրելու է ազգային որակները և ներդրված ջանքերի արդյունավետության աստիճանը՝ ազգային կեցության ինքնատիպ ուղին շարունակելու կարողության տեսանկյունից:

Եթե Խորհրդային Միության կազմում Հայաստանի Երկրորդ հանրապետությունը կիսում էր Խորհրդային համակարգի առաքելությունը, ներքին և արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելու բարդ խնդիրն ու, համապատասխանաբար, կրում էր նաև ԽՍՀՄ որպես գերպետության պաշտպանվածության բարձրագույն և կենտրոնական մակարդակը կենտրոն-ծայրամաս միջազգային հիերարխիայում¹, ապա Խորհրդային Միության փլուզումից հետո ՀՀ-ն անմիջապես հայտնվեց գերպետության անվտանգ հնարավորություններ չունեցող «երրորդ աշխարհի» պետությունների շարքում, որոնց միայն փոքր մասն է համաշխարհային քաղաքականության ակտիվ սուբյեկտն ու դերակատարը: Համապատասխանաբար, ՀՀ անմիջական և առաջնային ան-

¹ Անվտանգության մակարդակների մասին տե՛ս, օրինակ՝ (Buzan 2009):

վտանգային խնդիրն էր՝ օգտվելով ԽՍՀՄ կազմում լինելու ինտերցիոն ուժից և ձեռքբերված հնարավորություններից՝ կարողանալ շարունակել ազգային ռեսուրսների կուտակման քաղաքականությունը, հենքի հետ մեկտեղ նախաձեռնել նոր հարաբերություններ ար-տաքին խաղացողների հետ, պահպանել ազդեցության սուբյեկտը լինելու ներուժն ու չվերածվել նոր գաղութատիրության քաղաքական միտման գոհի՝ այլոց ներազդման պասիվ օբյեկտի, որը, «երրորդ աշխարհի» բազում «բանաճային» (արդյունաբերություն չունեցող) հանրապետությունների մասն ունակ չէ սահմանելու և պաշտպանելու սեփական ազգային շահերը:

Ի տարբերություն հետխորհրդային պետությունների մի մասի, Հայաստանի Հանրապետությունը ԽՍՀՄ-ից չժառանգեց ռազմավարական նշանակություն ունեցող բնական էներգետիկ ռեսուրսներ և տեղափոխման խողովակատարեր: Մյուս կողմից, հայաստանյան իրականության մեջ դարերի ընթացքում ձևավորված մտավոր մրցունակ ներուժն ու խորհրդային ժամանակահատվածում զարգացած գիտելիքահեն տնտեսությունը կարող էր ապահովել ելակետային հիմքեր՝ ՀՀ տնտեսության հետագա զարգացման և տնտեսական անվտանգության համար: Բացի այդ, պատմական առանձնահատուկ անցյալի և, մասնավորապես, Հայոց Ցեղասպանության հետևանքներից մեկը՝ աշխարհով մեկ սփռված հայությունն ու հայկական համայնքների բազմությունը կարող էին դառնալ ոչ միայն Հայոց Ցեղասպանության համաշխարհային ճանաչման կարևորագույն գործոններից մեկը, այլ նաև աշխարհում հայկականության տարածման, հայկական ինքնության և ազգային անվտանգության ապահովման գործում կարևոր սղբյուրը:

Հայաստանի Հանրապետությունն ի սկզբանե ստանձնեց տարբեր միջոցների, այդ թվում՝ զինված ուժերի լեզվտիմ կիրառմամբ հայ ժողովրդի պաշտպանության և ազգային անվտանգության ապահովման գլխավոր սուբյեկտի կարգավիճակը: Այդ կարգավիճակից բխեց Արցախի և արցախահայության անվտանգության պաշտպանության անհրաժեշտությունը, ինչը ենթադրեց արցախահայությանը սատարելու ռազմավարության մշակումն ու գործուն մասնակցությունը տվյալ խնդրի

լուծման հետ կապված բոլոր, այդ թվում՝ դիվանագիտական և ռազմական գործողություններին:

Համապատասխանաբար, ՀՀ հետխորհրդային անվտանգային գերակայությունների շարքում առանձնահատուկ տեղ են գրավում ՀՀ և ԼՂՀ անվտանգության ապահովումը, Հայաստան – Սփյուռք ռազմավարական համագործակցումը, Հայոց ցեղասպանության համընդհանուր ճանաչումն ու դատապարտումը: Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգի արդիականացման և գործառնման թիրախներն են ՀՀ արտաքին քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, պարենային, էներգետիկ, բնապահպանական, հաղորդակցական և տեղեկատվական անվտանգության, ժողովրդագրական, գիտակրթական, հոգևոր-մշակութային ոլորտները (տե՛ս՝ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, 2007):

Տեղեկատվական անվտանգության ապահովումը ՀՀ հայտարարված և միջազգային ու ազգային անվտանգային միտումներից բխող գերակայություններից է: Ավելին. ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացման պայմաններում պետական և հասարակական բոլոր ոլորտներում տեղի ունեցող հարաբերությունների անվտանգությունը դադարում է լինել գուտ ոլորտային խնդիր և միջնորդավորվում է տեղեկատվական անվտանգության պաշտպանվածության վիճակով: ՉԼՄ-ների, համացանցի, բջջային հեռախոսակապի և այլ տեղեկատվահաղորդակցական միջոցներով հաղորդակցման միջնորդավորվածությունը, մի կողմից տեխնիկապես հեշտացնում է կապն ու հաղորդակցումը՝ այն դարձնելով դյուրին, արագ և բազմուղիված: Մյուս կողմից, ցանկացած միջնորդավորված կապի հիմնական սպառնալիքն է միջնորդը՝ այն սուբյեկտներն ու կառուցվածքները, որոնք կարող են չարաշահել իրենց վստահված հնարավորությունը՝ դառնալու կապող օղակ պետության և հասարակության, պետության տարբեր ինստիտուտների և կառույցների, հասարակության տարբեր խմբերի և խմբի առանձին անդամների միջև: Միջնորդավորման կրկնակի և բազմակի փուլերում «փչացած հեռախոսի» հայտնի երևույթի առաջացման հավանականությունը կարող է խափանել պետության և հասարակության տարբեր կառույցների արդյունավետ գործառնումը, համապատասխանաբար, այդ կառույցների և դրանց գործառնմամբ համապատասխան

ուղորտների անվտանգությունը: Այսպիսով, տեղեկատվական անվտանգությունը դարձել է ոչ միայն ազգային անվտանգության ապահովման առանձին ռազմավարական ուղղությունը, այլև անվտանգության այլ օբյեկտների պաշտպանության թիրախներից մեկը (տե՛ս՝ Атанесян, 2008, 100-115):

Առկա արտաքին և ներքին սպառնալիքների համալիր բնույթի պայմաններում ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման գործընթացն ու մեխանիզմները նույնպես պետք է հենվեն համալիր մոտեցման վրա, այն է՝ Հայաստան – Սփյուռք – ԼՂՀ և աշխարհում հայամետ սուբյեկտների (անհատական և կազմակերպական) միջև մշտական ցանցային հաղորդակցում, տեղեկատվության փոխանակում, ընդհանուր գաղափարախոսական հենքի հիման վրա փոխադարձ աջակցություն, ինչպես նաև սկզբունքային միասնականություն ազգային արժեքների և անվտանգության ապահովման գործիքարանի կիրառման վերաբերյալ: ՀՀ ազգային անվտանգության պարագայում տեղեկատվական-գաղափարախոսական բաղադրիչն ու համագործակցային քաղաքական մշակույթը պետք է ունենան սկզբունքային նշանակություն: Համագործակցությունը ՀՀ իշխանությունների և ընտրողների, պետության և հասարակության, ՀՀ և արտերկրում հայկական համայնքների միջև, ՀՀ և ԼՂՀ պետական և հասարակական օղակների, ինչպես նաև արտաքին հայամետ ուժերի հետ պետք է կրի ռազմավարական և մշտական բնույթ:

Մինչդեռ, ՀՀ տեղեկատվական և ընդհանուր անվտանգության տեսանկյունից հիմնական ռիսկեր ենթադրող հիմնախնդիրներից է պետության-հասարակության, հասարակության տարբեր խմբերի, վերնախավի և զանգվածների, վերնախավը ներկայացնող առանձին խմբերի, Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի հայերի միջև ֆինանսական, քաղաքական, կարգավիճակային, գաղափարախոսական, մշակութային և սոցիալ-հոգեբանական հեռավորությունը, որը որոշ դեպքերում դառնում է անանցանելի անդուր: Պետական իշխանության մարմինների և հասարակության միջև երկխոսության բացակայությունը կամ վերևից ներքև կապի միաուղղվածությունը, քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի ստորադասվածությունը պետական իշխանության մարմիններին կամ քաղաքացիական հասարակության տարբեր սուբյեկտ-

ների գործունեության ու ազգային շահերի միջև կապի բացակայությունը, ազգային շահերի սահմանման քաղաքականացվածությունն ու դրանց շահարկումը տարբեր ուժերի կողմից, բնակչության կողմից պետական իշխանության մարմինների և ՋԼՄ-ների հանդեպ վատահույսության ցածր մակարդակը, բնակչության առանձին խմբերի քաղաքացիական անտարբերությունը և անգրագիտությունը և այլ խնդիրներ ինչպես առանձին, այնպես էլ ամբողջության մեջ խաթարում են ազգային անվտանգության ապահովման գործընթացը, դառնում ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի առանձին տարրերի բաղկացուցիչը՝ նպաստելով ամբողջ համակարգի քայքայմանը:

ՀՀ ազգային տեղեկատվական անվտանգության վերլուծության երեք մակարդակների առանձնացումն ու այդ մակարդակներում սպառնալիքների վերլուծությունը (Աթանեսյան 2010, 26-33) ցույց են տալիս, որ ներպետական ծագում ունեցող սպառնալիքները ՀՀ տեղեկատվական անվտանգությանը պակաս չեն, քան՝ արտաքին սպառնալիքները, ինչը վկայում է ՀՀ-ում առկա բազում չլուծված խնդիրների առկայության և դրանց լուծմանն ուղղված ջանքերի սակավության, անգամ բացակայության մասին: ՀՀ ազգային տեղեկատվական և դրանով՝ մյուս ոլորտներում անվտանգության սպառնալիքների ներքին աղբյուրների մի մասը ծագել է Հայաստանում ձևավորված ինքնարգելափակող քաղաքական մշակույթի, ազգային մտածողության արդիականացմանն ուղղորդվածության, մեզանում պահպանողականության ընկալման յուրահատուկ և հաճախ սպակառուցողական բնույթի, հասարակության մեջ ազգային շահերի հանդեպ նեղ խմբային շահերի գերակայության, համագործակցային մտածողության և մշակույթի բացակայության պատճառով:

Ներկայացվող սպառնալիքների դասակարգումն ու վերլուծությունը ներպետական, տարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակներում ՀՀ և ԼՂՀ տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից բացահայտում են այն ցավալի իրողությունը, որ մեր պետության և հասարակության համակարգում առկա են բազում երևույթներ, որոնք ամենաքիչը չեն նպաստում մեր տեղեկատվական անվտանգության ապահովմանը, սակայն, ցավոք, վաղուց դարձել են պետության կառավարման, հասարակական հոգեբանության և առօրյա վարքի մշտական մասը:

1. Ներպետական մակարդակում սպառնալիքներ Հայաստանի և հայաստանյան հասարակության տեղեկատվական անվտանգությանը

1.1 **Հայերի ազգային ինքնության և միասնականության հանդեպ տեղեկատվական բնույթի սպառնալիքներ**, այդ թվում՝ ազգային բնույթ չունեցող պետական քաղաքական որոշումները, կուսակցական գործունեությունը, ազգային միասնականությունը վնասող տարաբնույթ հանրային քննարկումները, որոնք պառակտում են հասարակությունը, հիասթափեցնում ազգային մտածողություն ունեցողներին, շահարկում այգային արժեքներն ի օգուտ նեղ կուսակցական և անհատական շահերի: Պետական քաղաքականության և ռեսուրսի ծառայեցումը առանձին անհատների և նեղ խմբերի շահերին հասարակության մեջ խոր հիասթափություն է առաջացրել ինչպես պետական իշխանության, այնպես էլ պետության ապագայի հանդեպ, որի հետևանքով ակնհայտ է հասարակության բարոյալքվածությունը:

1.2 **Պետության և հասարակության, իշխանության և ընտրողների, բնակչության տարբեր շերտերի միջև համարժեք, դինամիկ և գործառնական հաղորդակցական կապի բացակայությունը**: Մշտական երկխոսությունն ընտրողների և իշխանության բոլոր ճյուղերի ներկայացուցիչների միջև, համագործակցությունն ու գործառնական հարաբերություններն անհրաժեշտ միջոց են՝ իշխանության լեգիտիմության, բնակչության կողմից աջակցության ցուցաբերման համար: Մինչդեռ, ՀՀ-ում բնակչությունը հիմնականում չի վստահում իր քաղաքական ներկայացուցիչներին, քանի որ հեռու է պահվում պետության քաղաքական գործընթացներից և չի մասնակցում ընդունվող քաղաքական որոշումներին, նաև օբյեկտիվորեն չի տեղեկացվում պետական իշխանության մարմինների գործունեության իրական պատճառահետևանքային կապերի մասին: Մրա հետևանքն այն է, որ պետության և հասարակության համար կարևորագույն հարցերի լուծման շուրջ անհրաժեշտ միասնականության ապահովումը դժվարին է լինելու, բնակչության աջակցությունը քաղաքական որոշումներին չի ապահովվելու, ինչի հետևանքը կարող է լինել պետության և ազգի համար կարևոր խնդիրների լուծման անհնարինությունը, պետական իշխանության լեգիտիմության բացակայությունը:

1.3 Սպառնալիքներ ՀՀ և ԼՂՀ քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքներին: Բազում ուսումնասիրությունները և նույնիսկ պարզ դիտարկումը ցույց են տալիս, որ Հայաստանի բնակչությունը հիմնականում իրեն իրավական տեսանկյունից անպաշտպան է զգում: Հայաստանյան հասարակության մեջ առկա է խիստ բևեռացում բոլոր իրավունքներով օժտված էլիտար փոքրամասնության և իրավունքներից զուրկ մեծամասնության միջև, ինչն արտահայտվում է նաև մարդկանց առօրյա հաղորդակցման մեջ՝ ունենալով կա՛մ հուսալքվածության, կա՛մ էլ՝ կոնֆլիկտայնության երանգներ: ՀՀ քաղաքացիների մեծամասնության իրավական անպաշտպան լինելը դրսևորվում է ոչ միայն պետության ներսում, այլ՝ պետությունից դուրս, քանի որ ՀՀ դեսպանատների և հյուպատոսությունների մեծ մասը չի ապահովում այլ պետություններում գտնվող ՀՀ քաղաքացիների իրավական և նույնիսկ ֆիզիկական պաշտպանությունը: Այդ պատճառով է, որ շատերի համար, ցավոք, ՀՀ քաղաքացիությունը արժեզրկվում է: Մինչդեռ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի, Կառավարության և հատկապես ԱԳՆ և Սփյուռքի նախարարությունների ջանքերը պետք է ուղղված լինեն ՀՀ քաղաքացիների իրավունքների ակտիվ պաշտպանությանը պետության ներսում և արտասահմանում:

1.4 Կրթական գործընթացների և հատկապես միջնակարգ կրթության բովանդակության որակի մասնագիտական հիմնավորման բացակայությունը: ՀՀ կրթության դաշտում որակի ապահովման առկա չափանիշների և ազգային կրթության հասկացության անորոշությունը, կոռուպցիայի բարձր մակարդակը և համապարփակ բնույթը, կրթության զարգացման համար պետական աջակցության բացակայությունն ու նման այլ երևույթներ լուրջ սպառնալիքներ են ՀՀ ազգային տեղեկատվական անվտանգությանը՝ խաթարելով ուսումնական գործընթացներով ենթադրվող տեղեկատվական գործընթացների հասցեականությունը և միտվածությունը ազգային շահերի պաշտպանությանը: Միջնակարգ դպրոցների դասագրքերի բազմազանությունը և ցածր որակը պայմանավորված է նրանով, որ դրանց հրատարակման հիմքում ընկած են առևտրային շահեր և ոչ թե՛ ազգային գաղափարներ և մանկավարժական հմտություններ: Դպրոցի ուսուցիչների անբարվոք վիճակն ու կոռուպցիոն վարքը, դպրոցի կուսակցականացումը բերում են նրան,

որ դպրոցի շրջանակներում սոցիալականացում անցնող քաղաքացիները բացասաբար են տրամադրվում իրենց պետության հանդեպ, չեն գիտակցում իրենց տեղն ու դերը պետության զարգացման, պետություն-հասարակություն փոխհարաբերությունների, իրավունքների և պարտականությունների հետ կապված: Ելնելով ուսուցիչների որոշակի մասի կոռուպցիոն վարքի դրսևորումներից՝ երեխաները թյուր կարծիք են կազմում ազգային կրթության, դաստիարակության, արժեքների և վարքի նորմերի վերաբերյալ: Դպրոցների շրջանավարտների էական մասը հակասոցիալական վարք է ցուցաբերում, չի տիրապետում տարրական գիտելիքներին և հմտություններին, հանրային վարքի կանոններին և մշակույթին: Դպրոցականների միջանձնային հարաբերություններն ընդգծված կոնֆլիկտային են և վերարտադրում են հայաստանյան հասարակության մեջ տարածում ստացող փողոցային արատավոր բարքերը, գոյության պայքարն ու բնության օրենքները: Հատկապես միջնակարգ դպրոցի շրջանավարտների անընդհատ ընկնող մտավոր, ֆիզիկական և արժեքային մակարդակը վկայում են այն մասին, որ հայաստանյան հասարակության ապագան կայուն կերպով որակազրկվում է:

1.5 Պետական քաղաքականության բացակայությունը բնակչության բարոյահոգեբանական դաստիարակման, վարքային մշակույթի սերմանման գործում: Արդի հայ հասարակության մեջ առկա են շեղվող վարքի բազում դրսևորումներ, հակադրվելու և բախվելու գերիշխող վարքային եղանակներ, մինչդեռ հասարակության ամբողջությունը և կայունությունը պայմանավորված է համագործակցային մշակույթի առկայությամբ: Մինչդեռ արդի հայ հասարակությունում գերիշխում են հակադրման, կոնֆլիկտային եղանակներով հարցերի լուծման, բացասական ազդեցության և եսասիրական գաղափարներով կողմնորոշվելու վարքային նորմեր: Պետության դերը այն է, որ հասարակության բոլոր ներկայացուցիչներին բերի ներդաշնակ համակեցության և համագործակցության հանուն ընդհանուր համագգային խնդիրների արդյունավետ լուծման, պետության և հասարակության անվտանգության և միասնականության ապահովման, զարգացման: Մեր պետությունում այդ նպատակով ոչինչ չի արվում, ինչի հետևանքն է այն, որ հայ հասարակության տարբեր ներկայացուցիչներ միմյանց ընկալում են որպես հակառա-

կորդներ, թշնամիներ, ինչը մշտապես դրսևորվում է առօրյա կենցաղային իրավիճակներում, ինչպես նաև բարդ քաղաքական գործընթացներում: Փողոցային արատավոր բարքերը ոչ միայն դարձել են հայաստանյան հասարակության մեջ սոցիալականացման բովանդակության մի մասը, այլև ներթափանցում են անվտանգային ոլորտ, այդ թվում՝ ՀՀ Ձինված ուժեր՝ խաթարելով Հայոց բանակում միջանձնային հարաբերությունների և դրված խնդիրների լուծման արդյունավետությունը (տե՛ս, օրինակ՝ Հարությունյան, Աթանեսյան, Մկրտիչյան (խմբ.), 2014): ՀՀ-ում ազգային բարոյահոգեբանական դաստիարակության քաղաքականության և համապատասխան միջոցառումների բացակայությունն է, որ սպառնալիք է առաջին հերթին ՀՀ տեղեկատվական և առհասարակ ազգային անվտանգությանը:

1.6 Ազգային միասնականության բացակայություն մի շարք հարցերի շուրջ, որոնք ունեն ռազմավարական նշանակություն ՀՀ, ԼՂՀ և հայ ժողովրդի անվտանգության տեսանկյունից: ՀՀ ազգային տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից խիստ վտանգավոր է այն, որ Հայաստանում գործող քաղաքական կուսակցություններն ու ուժերը իշխանության գալու և մյուսների հանդեպ քաղաքական գերակայություն հաստատելու նպատակով հակված չեն միասնական որոշումների և լուծումների ազգային ինքնության և անվտանգության տեսանկյունից հիմնարար հանդիսացող այնպիսի հարցերի շուրջ, ինչպիսիք են դարաբաղյան հակամարտության լուծումը, ցաղասպանության ճանաչումը, Թուրքիայի հետ հարաբերությունների հանդեպ պետական քաղաքականությունը, բնակչության արտագաղթը և այլն: ՀՀ անկախությունից 24 տարի անց այդ խնդիրների գրեթե անփոփոխ վիճակը և ժամանակային ռեսուրսի օգտագործման ռազմավարության բացակայությունը մեզ դարձնում է տվյալ խնդիրների հետ կապված այլոց քաղաքականության օբյեկտը: Սրանք այն հարցերն են, որոնց լուծման համար պահանջվում է ազգային միասնականություն, քաղաքականության բոլոր սուբյեկտների համատեղ աշխատանք, մինչդեռ, ցավոք, նեղ կուսակցական շահը հաճախ ազգային շահերից բարձր է դասվում:

1.7 Սպառնալիքներ՝ ՀՀ և ԼՂՀ պետական քաղաքականության տեղեկատվական ապահովմանը: Ցանկացած ոլորտում որոշումների ընդունման արդյունավետությունը էապես կախված է այդ որոշումների

համար անհրաժեշտ տեղեկատվության որակից և քանակից, ուստի ՀՀ և ԼՂՀ պետական որոշումների ընդունման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության սակավությունն ու ցածրորակ լինելը, մասնագիտական գիտելիքներ և փորձ ենթադրող, ռազմավարական նշանակություն ունեցող պետական պաշտոնների ստանձման գործընթացում բարձր կոռուպցիոն ռիսկերի առկայությունը սպառնալիք են ազգային տեղեկատվական անվտանգությանը:

1.8 Հայաստանի թույլ և անբավարար քաղաքականությունը՝ հայաստանցիներին և հայկական սփյուռքը ընդհանրական տեղեկատվական-հաղորդակցական և կրթամշակութային դաշտում միավորելու ուղղությամբ: Հայ ազգային շահերի տեսանկյունից ռազմավարական նշանակություն ունեցող Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունները ըստ էության իրականացվում են պետական մարմինների մակարդակով, մինչդեռ հայ հասարակության և հայկական սփյուռքի միջև հաղորդակցումը գրեթե բացակայում է, կամ էլ դրսևորվում անհատական մակարդակով՝ բարեկամ-հարազատ ճանապարհով: Մրա հետևանքն է այն, որ հայաստանցիները սփյուռքահայերի կողմից հիմնականում կարծրատիպային են ընկալվում՝ որպես նրանք, ով «սփյուռքահայերից գումար է փորձում կորզել, խաբել, մուրալ, ով ուրացել է հայկական ազգային արժեքները և այլ պետություններում իրեն անվայել է պահում...»: Նմանապես, սփյուռքահայը որպես հավաքական կերպար կարծրատիպային է ընկալվում հայաստանցիների կողմից, որպես «գոռոզամիտ, հայերեն լեզուն մոռացած, հարուստ, ժլատ...»: Ազգային տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից խիստ արդիական է ապահովել ուղղակի և մշտական հաղորդակցում հայաստանյան հասարակության և հայկական սփյուռքի միջև, պետական մակարդակով երաշխավորել այդ հաղորդակցության արդյունավետությունը:

1.9 ՀՀ քաղաքացիների գիտակցության և վարքի ենթարկումը տարաբնույթ տեղեկատվական-քարոզչական շահարկումների, որոնք ազատորեն իրականացվում են ազգային ՁԼՄ-ներով և տարածում ազգային արժեքներին սպառնացող հակարժեքներ, վարքի անթույլատրելի, շեղվող և քրեապես պատժելի նորմեր: Հայաստանյան հեռուստաալիքներով լայնորեն քարոզվող բռնությունը, քրեական ենթամշակույթը, կենցաղային պարզունակ շփումն ու էլ ավելի պարզունակ մտածողությունը

ՀՀ ազգային տեղեկատվությանը սպառնացող ներպետական խնդիրներից են, որոնց հետևանքներն իրենց չեն սպասեցնի: Չարժե կրկնել այդ բացասական փորձը, որով մոտ 40 տարի առաջ անցել են բոլոր եվրոպական պետությունները և ԱՄՆ-ն, և որի հետևանքով այդ տարիներին իրենց մոտ կտրուկ աճել էր հանցագործությունների՝ սպանությունների, բռնաբարությունների, թմրամոլության, ինքնասպանությունների և այլնի թիվը, և որի դեմն առնելու ջանքերը սկսվել էին հենց հեռուստատեքերի սահմանափակումներից: Մեր փոքրաթիվ ազգն այդ սպառնալիքին պարզապես չի դիմանա, ուստի անհրաժեշտ է խիստ և միանշանակ պետական լրատվական քաղաքականություն՝ բարոյահոգեբանական տեսանկյունից հեռուստատեքերի գրաքննության և **ազգային գիտակցության առողջացման** նպատակով:

1.10 Պետական քաղաքականության և սեփականության բացակայություն կապի ոլորտում: Մի կողմից, ՀՀ-ում կապի պետական ձեռնարկությունների գործունեության փորձը միտված էր մենաշնորհային լինելուն և կապված էր հեռախոսակապի ցածր որակի և արհեստականորեն բարձր գների հետ: Մյուս կողմից, այժմ արտասահմանյան ընկերությունների կողմից հայաստանյան կապի շուկայի կառավարումը և պետության կողմից քաղաքացիների շահերի պաշտպանության բացակայությունը հեռախոսային և ինտերնետային ծառայություններից օգտվելու ոլորտում նշանակում է, որ հեռախոսակապի ոլորտում ՀՀ քաղաքացիների հաղորդակցման գաղտնիության իրավունքի պաշտպանվածությունը գտնվում է արտասահմանյան մասնավոր ձեռնարկությունների ձեռքերում: Սա, բնականաբար, մեր տեղեկատվական անվտանգությանը հնարավոր սպառնալիքներից է, որը կարող է մեզ համար անտեսանելի ձևով մշտապես դրսևորվել:

1.11 Չհավաստագրված, անորակ համակարգչային արտադրանքի և ծրագրերի օգտագործումը, որոնք խախտում են տեղեկատվական և հաղորդակցական համակարգերի և ցանցերի նորմալ գործառնումը:

2. Տարածաշրջանային մակարդակում սպառնալիքներ Հայաստանի և հայ հասարակության տեղեկատվական անվտանգությանը

2.1 Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից ՀՀ և ԼՂՀ անվտանգության խարխլմանն ուղղված համակարգված և անընդմեջ իրականացվող տեղեկատվական պատերազմը, որի նպատակներից է՝ այլափոխել Հայաստանի և հայության միջազգային իմիջը, տարածաշրջանում և աշխարհում առաջացնել և ամրապնդել հակահայաստանյան և հակահայկական տրամադրություններ և համապատասխան քաղաքականություն, խթանել դարաբաղյան հակամարտության պրոպագանդական լուծումը և այլն: Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն՝ ադրբեջանական հակահայկական տեղեկատվական պատերազմն իրականացվում է մշտապես և անընդհատ, բազմաբնույթ հնարներով և տեղեկատվության տարբեր ալիքներով: Ադրբեջանական հակահայկական տեղեկատվական պատերազմը Ադրբեջանի Հանրապետության տեղեկատվական քաղաքականության կարևոր մասն է, այն սնուցվում է պետական իշխանության մարմինների, մասնավոր հիմնադրամների և անհատների ֆինանսական և այլ միջոցներով և, ցավոք, երբեմն ավելի ակտիվ է ու համապարփակ, քան՝ դրան հակազդելու հայկական փորձերը:

2.2 **Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանության իրողության հերքումը տեղեկատվական-քարոզչական տարաբնույթ միջոցների կիրառմամբ:** Արդի Թուրքիան պետական մակարդակով ոչ միայն պատրաստ չէ ճանաչելու Հայոց ցեղասպանության իրողությունն ու ներողություն խնդրելու, այլև դեռևս չի ապացուցել, որ Օսմանյան կայսրության ժառանգորդը չէ: Սա նշանակում է, որ տարածաշրջանային ասպարեզում Թուրքիան ոչ միայն Հայաստանի դաշնակիցը չէ, այլև պետք է շարունակել դիտել այդ պետությունը որպես հակառակորդ, համապատասխանաբար՝ տեղեկատվական ու այլ բնույթի սպառնալիքների աղբյուր: Մյուս կողմից, տեղեկատվական դաշտում հայ և թուրք հասարակությունների շփումը կարող է և պետք է ուղղված լինի թուրք հասարակության մեջ առողջ տրամադրությունների կրողների հետ համագործակցությանն ու հայամետ գաղափարների քարոզմանը:

2.3 Սպառնալիքներ հայ ժողովրդի պատմամշակութային ժառանգությանը, հայկական պատմամշակութային հուշարձանների ոչնչացումն ու այլափոխումը տարածաշրջանային պետությունների տարածքում: Պատմական հուշարձանները ազգային ինքնության, գիտակցության և ժառանգության կրողներ են, ուստի դրանց ոչնչացումը ազգային տեղեկատվական անվտանգությանը հասցվող լուրջ հարվածներից է: Նման հարվածներ է ստացել և շարունակում է ստանալ հայկական պատմական հարուստ ժառանգությունը հարևան Ադրբեջանի, Թուրքիայի և Վրաստանի տարածքներում, ինչը դարձյալ վկայում է ՀՀ պետական մարմինների անհամարժեք գործունեության մասին ներպետական և տարածաշրջանային մակարդակով:

2.4 Հայաստանի պասիվ մասնակցությունը տարածաշրջանային նախագծերին, որոնք ենթադրում են հաղորդակցական ուղիների և միջոցների հեռանկարային զարգացում: Անշուշտ, այս հանգամանքը պայմանավորված է Հայաստանի տարածաշրջանային անբարենպաստ հարևանությամբ, սակայն, պետք է նշել նաև ՀՀ և առանձին հայաստանյան կազմակերպությունների ցածր նախաձեռնողականությունը տարածաշրջանային տեղեկատվական-հաղորդակցական շուկայում: Հայտնի է նաև արդի Հայաստանում միջազգային խոշոր, այդ թվում՝ սփյուռքահայ բարերարների աջակցությամբ իրականացված նախագծերի փակման փորձը, որի պատճառներն էին ՀՀ-ում տրնտեսական և քաղաքական կառավարման համակարգում նեղ խմբային շահերի գերակայությունը ազգային շահերի հանդեպ, կոռուպցիոն մշակույթի գերակայությունը մակրոկառավարման ոլորտում և այլն: Փաստորեն, ՀՀ մասնակցությունը խոշոր նախագծերին արգելափակվում է ոչ միայն վատ հարևանների, այլ նաև ներքին «խոհանոցում» գործող սուբյեկտների կողմից:

3. Գլոբալ մակարդակում Հայաստանի և հայ ժողովրդի տեղեկատվական անվտանգությանը սպառնացող գործոններից են.

3.1 Սպառնալիքներ հայերի ազգային ինքնությանն այլ պետություններում, որոնք դրսևորվում են Հայաստանից համապարփակ արտագաղթի, այլ պետությունների քաղաքացիության ձեռքբերմանն ուղղ-

ված ջանքերի, հայերեն լեզվի չօգտագործման ու մոռացության մատնելու, Հայաստանի հետ կապերի խզման և այլնի միջոցով:

3.2 Սպառնալիքներ հայկական սփյուռքի միասնականությանն ու գործառնական կապերին ՀՀ և հայ հասարակության հետ: Հայ-թուրքական երկխոսությունը, որ ծավալվել է նախորդ տարի և այս տարի ընդհատվել, ունեցել է կարևոր բացասական հետևանք, այն է՝ հայաստանյան իշխանությունների և հայկական սփյուռքի հակադրումը հայ-թուրքական «հաշտեցման» հարցի շուրջ: Մինչդեռ, ցանկացած հարց, որ կարող է բերել Հայաստանի և հայկական սփյուռքի պառակտմանը, մեր ազգային անվտանգության տեսանկյունից սպառնալիք է հանդիսանում և պետք է կանխվի կամ լուծում ստանա միայն հայ հասարակություն-սփյուռք համագործակցության միջոցով:

3.3 Սպառնալիքներ Հայաստանի միջազգային վարկանիշին և կերպարին քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, քաղաքակրթական իմաստով: Քանի որ ՀՀ-ը պասիվ է իր արտաքին իմիջի ձևավորման գործում, պատշաճ կերպով չի ներկայացնում իր պատմությունը, մշակույթը, քաղաքակրթությունն արտաքին աշխարհին, չի մշակել իր արտաքին կերպարը ներկայացնելու և պաշտպանելու որևէ ռազմավարություն, ուստի այդ բացերը նպատակաուղղված կերպով «լրացնում է» հակահայկական, մասնավորապես՝ աղբրեջանական քարոզչությունը: Օրինակ՝ վիճարկվում է հայկական երաժշտության ծագումն ու էությունը, հայկական խոհանոցի հայկական լինելը, հայ ժողովրդի ծագումն ու բնակության տարածքը... Յեղասպանությունից 100 տարի անց ինքներս մեզ համար չենք որոշել, թե ովքեր ենք մենք՝ «ասիացիներ», «եվրոպացիներ», «եվրասիացիներ», թե՛ այլոք, որոնք են մեր ազգային շահերը, ուր ենք գնում, որն է մեր նպատակը: Շարունակաբար հեմվում ենք վերացական կատեգորիաների վրա, ինչպիսիք են՝ «մենք հին ժողովուրդ ենք», «մենք արիացիներ ենք», «մեզ ցեղասպանել են», «մենք քրիստոնյա ենք»... Նման կատեգորիաները բավարար չեն՝ ազգային ինքնության պահպանման և ազգային շահերի պաշտպանության, ազգի և պետության ինքնաներկայացման համար: Դրանք չեն կարող օգնել միավորելու արևմուտքում և արևելքում, Եվրոպայում և Ասիայում ապրող և այդ մշակույթների ազդեցությունը կրող միլիոնավոր հայերին միավորելու գործում: Անհրաժեշտ է այդ գաղափարներին հաղորդել

կոնկրետ բովանդակություն, չափելի դարձնել, ապահովել այդ մոտեցումները՝ նպաստելու ՀՀ ազգային անվտանգության ամրապնդմանը:

3.4 Սպառնալիքներ քաղաքական որոշումների մշակմանն ու իրականացմանը՝ կապված աշխարհում Հայաստանի դերի ամրապնդման և զարգացման հետ: ՀՀ անկախությունից ի վեր պետական քաղաքական և կուսակցական համակարգի գործունեությունն իր հետևանքներով վկայում է այն մասին, որ նեղ կուսակցական և իշխանական շահերը հիմնականում ազգային շահերից բարձր են դասվել, որի հետևանքով հիմնականում մշակվել են և ընդունվել այնպիսի որոշումներ, որոնք չեն արտացոլում հայ ժողովրդի և ՀՀ միասնական շահը, չեն ապահովում աշխարհում Հայաստանի զարգացումն ու հայ ժողովրդի ներկայացվածությունը: ՀՀ դիրքերը պատշաճ կերպով չեն ներկայացվում ՄԱԿ-ում, ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերություններում, ՀՀ ներկայացուցիչների ձայնը միջազգային հարթակներում ավելի թույլ է հնչում, քան՝ տարածաշրջանային մյուս պետությունների ներկայացուցիչներինը: ՌԳ հետ Հայաստանի հարաբերությունները ենթարկվողական են և ոչ թե համագործակցային: Մենք պետության և հասարակության մակարդակով չենք ձգտում աշխարհում արժեքավոր համարվող այնպիսի գաղափարների իրականացմանը, ինչպիսիք են ժողովրդավարությունը, կոռուպցիայի բացակայությունը, բարձր կենսամակարդակն ու հանրային համերաշխությունը, օրենքի գերակայությունն ու քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանվածությունը: Շարունակաբար բերում ենք ծեծված և միակողմանի, իրականությանն արդեն իսկ չհամապատասխանող արտահայտություններ, ինչպիսիք են «երիտասարդ պետություն» լինելը և պատմական անցյալում «պետականություն չունենալը»: Ազգային գաղափարախոսության մշակման և կիրարկման փոխարեն թույլատրելի է դարձել կենցաղային մակարդակում ձևավորված «երկիրը երկիր չէ» ինքնախափանող և բոլոր իմաստներով անթույլատրելի արտահայտությունը, որը սակայն ակտիվորեն բերվում է և՛ հասարակության, և՛ իշխանության ներկայացուցիչների կողմից՝ իրենց քաղաքացիական անգործությունն արդարացնելու նպատակով:

Ինչպես տեսնում ենք՝ վերոնշյալ սպառնալիքների մեծ մասը ենթադրում է հակազդման անհրաժեշտություն, առաջին հերթին, պետական կառավարման մարմինների կողմից՝ տեղեկատվական անվտանգու-

թյան համազգային համակարգի ստեղծման և յուրաքանչյուր մակարդակում ազգային շահերի գերակայության ապահովման միջոցով: ՀՀ, ԼՂՀ, հայաստանյան հասարակության և հայ ժողովրդի տեղեկատվական անվտանգության ապահովման համակարգումն ու կառավարումը առաջին հերթին պետք է հենված լինի պետական ինստիտուտների արդյունավետ, ազգանպաստ և արհեստավարժ գործառնության վրա՝ ելնելով ազգային շահերի, պետական և հասարակական մարմինների ռազմավարական միասնական ծրագրերից ու նորարարական նախաձեռնություններից:

Գրականություն

1. **Աթանեսյան, Ա. Վ.**, (2010). Սպառնալիքներ ՀՀ տեղեկատվական անվտանգությանը. Եռամակարդակ վերլուծություն: «21-րդ դար», N 6, էջ 26-33:
2. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, 2007, <http://www.mil.am/files/NATIONAL%20%20SECURITY%20STRATEGYarm.pdf>.
3. **Հարությունյան Գ., Աթանեսյան Ա., Մկրտիչյան Ա. (խմբ.)**, (2014). Բանակ և հասարակություն. փոդոցային արատավոր բարքերի դեմ պայքարի արդիական հիմնախնդիրները (հոդվածների ժողովածու): Ե., ՀՀ Պաշտպանության նախարարին առընթեր հասարակական խորհուրդ:
4. **Buzan B., Hansen L.**, (2009). The Evolution of International Security Studies. Cambridge: Cambridge University Press.
5. **Атанесян А. В.**, (2008). Актуальные проблемы современных политических и конфликтных коммуникаций. Е.: Изд-во ЕГУ.

Երևանի պետական համալսարան

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿԻՉԱԿԵՏՈՒՄ

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Վ. Դերձյանի

Տպագրված է Time to Print օպերատիվ տպագրությունների սրահում
ք. Երևան, Խանջյան 15/55

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 11.75:
Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն

ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1